



Journal of Natural Science

№4
(2021)

<http://natscience.jspi.uz>



<u>ТАХРИР ХАЙЪАТИ</u>	<u>ТАХРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ</u>
Бош мухаррир – У.О.Худанов т.ф.н., доц. Бош мухаррир ёрдамчиси-Д.К.Мурадова, PhD, доц. Масъул котиб- Д.К.Мурадова	1. Худанов У – Табиий фанлар факултети декани, т.ф.н., доц. 2. Шылова О.А.-д.х.н., профессор Института химии силикатов им. И.В. Гребенщикова Российской академии наук (ИХС РАН) 3. Кодиров Т- к.ф.д, профессор 4. Абдурахмонов Э – к.ф.д., профессор 5. Султонов М-к.ф.д, доц 6. Яхшиева З- к.ф.д, проф.в.б. 7. Рахмонкулов У-б.ф.д., проф. 8. Хакимов К –г.ф.н., доц. 9. Азимова Д- б.ф.н. 10. Мавлонов Х- б.ф.д., доц 11. Юнусова Зебо – к.ф.н., доц. 12. Гудалов М- фалсафа фанлари доктори (география фанлари бўйича) (PhD) 13. Мухаммедов О- г.ф.н., доц 14. Хамраева Н- фалсафа фанлари доктори (биология фанлари бўйича) (PhD) 15. Рашидова К- фалсафа фанлари доктори (кимё бўйича) (PhD), доц 16. Мурадова Д- фалсафа фанлари доктори (кимё фанлари бўйича) (PhD), доц
Муассис-Жиззах давлат педагогика институти	
Журнал 4 марта чиқарилади (хар чоракда)	
Журналда чоп этилган маълумотлар аниқлиги ва тўғрилиги учун муаллифлар масъул	
Журналдан кўчириб босилганда манбаа аниқ кўрсатилиши шарт	

Жиззах давлат педагогика институти Табиий фанлар факултети

Табиий фанлар-Journal of Natural Science-электрон журнали

[/http://www.natscience.jspi.uz](http://www.natscience.jspi.uz)

РЕСПУБЛИКАМИЗДА БОҒДОРЧИЛИКНИ ТАШКИЛ ЭТИШ.

Ортиқова Л. С. к-х.ф.ф.д. (PhD) – ЖДПИ Биология ва уни ўқитиш

методикаси кафедраси

Маматқулова С - биология йўналиши, II-босқич магистри

Аннотация: Мамлакатимизда боғдорчилик ривожлантириш борасида олиб борилаётган илмий изланишларни ишлаб чиқариш билан боғлиқлиги, хўжаликлардаги олиб борилаётган кенг кўламли ишлар ёритилган.

Калит сўзлар: боғдорчилик, хўжалик, майдон, ишлаб чиқариш, мева, узум.

Аннотация: В связи с производством научно-исследовательских работ по развитию садоводства в нашей стране проводится масштабная работа в фермерских хозяйствах.

Ключевые слова: садоводство, сельское хозяйство, поле, производство, фрукты, виноград.

Abstract: In connection with the production of research works on the development of horticulture in our country, large-scale work is being carried out in farms.

Keywords: gardening, agriculture, field, production, fruits, grapes.

Мамлакатимизда боғдорчилик ва узумчилик тез суръатлар билан ривожланиб бормокда. Тошкент, Жиззах, Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида 100–150 минг гектар майдондан ортиқ тоғли ва тоғолди ҳудудлари мавжуд бўлиб, ушбу ҳудудларда узумчиликни ривожлантириш имконияти жуда катта. Боғ ташкил этишда мевали дарахтларнинг хил ва навларини танлаш. Боғдорчилик хўжаликларида мева ва резавор мевалар ўсимликлари асосий ишлаб чиқариш воситаларининг бир қисмини ташкил қилади. Улар бошқа асосий ишлаб чиқариш воситаларидан ерга доимий илдизлари орқали бириктирилганлиги билан фарқ қилади. Мева ва резавор меваларнинг хили ва навларига, экилгандан кейин неча йилдан кейин мевага кириши, қанча йил яшаши, ҳосилдорлиги, йилнинг даврлари бўйича ишчи кучига, техникага талаби, ҳосилни йигиб олиш вақти, ташиш, сақлаш ва қайта ишлашга кетадиган сарфларга қараб баҳо берилади. Боғдорчилик ва токзорчиликнинг иқтисодий самарадорлиги мева ва резавор меваларнинг навларига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Мева ва узум навлари доим янгилашиб туради, мавжуд навлардан баъзилари айнийди, уларни бошқа навлар билан алмаштириш керак бўлади. Ҳар бир нав маълум иқлим ва тупроқ шароитларига мослашсагина юқори ҳосил беради. Туманлаштирилган стандарт навлар маълум талабларга жавоб бериши лозим. Улар юқори ҳосилдорлик, хушбўй, мазали ва йирик, узоқ жойларга таш ишга ҳамда узоқ

сақданишга мўлжалланган, совуққа, кургоқчиликка ва касалликка чидамли бўлиш и керак. Туманлаштирилган барча навлар вилоятлар шароитида 2—3 гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳни юқори ҳосилли, совуққа чидамли ва сифатли мева берадиган навлар ташкил қилади. Бундай мевалар хўжаликда 70—80 % ни ташкил қилиши мумкин. Иккинчи гуруҳга ҳосили ва мазаси жиҳатидан биринчи гуруҳдан кам фарқ қиладиган, лекин қишда яхши сақланадиган навлар киради. Бундай мевалар 10 -15 % ни ташкил қилади. Учинчи гуруҳга хўжалик ишлаб чиқаришида синаш учун ўстириладиган меваси анча қимматли хусусиятларга. Шаҳар аҳолисини йил давомида ҳўл мева билан таъминлаб турувчи хўжаликлар кўпроқ ҳар хил нав ва турдаги меваларни кўпайтирадилар. Бундай хўжаликларда резавор мевалар 30 — 35 % ни ташкил этади. Мева, резавор — мева ва узумлар озиқ-овқат саноати учун хомашё сифатида топш ирилиб, улардан мева консервалари, концентратлар, шарбат, сироп, мармелад ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Ҳар хил вақтда пишадиган навлар танланса ва меваларни узоқ вақт сақлаш таъминланса аҳолини йил бўйи янги мева билан таъминлаш мумкин бўлади. Лекин ҳар хил иақтда пишадиган навларни жуда кўп экиш ҳам мақсадга мувофиқ эмас. Чунки бундай ҳолда бог қатор орасини иш лаш, териш ва сотиш ишлари мураккаблашади. Резавор мевалар тез мевага киради. Қулупнай иккинчи йили, см ородина, малина, крижовник учинчи йилдан ҳосил беради ва эрта пиш ади, лекин мевасини териб олиш ва янги ҳолида фойдаланиш 1-1,5 ойни ташкил қилади, холос. Қисқа вақтда териб олиш учун жўда кўп ишчи кучи талаб қилинади. Қулупнайнинг ҳар гектарида 80 центнер ҳосил олинса, технологик карта бўйича териб олиш га 267 киш икунни зарур бўлади, яъни бу жами меҳнат сарф нинг 78% ини ташкил қилади. Уруглик мевалардан янги ҳолда ф ойдаланиш 9-10 ойга боради (июл ойидан келаси йил май ойигача). Мевасини териб олишга ҳам харажат кам кетади. Бир гектар олмадан 90 центнердан ҳосил олинса, териб олишга 20 киши зарур бўлади, яъни бу жами сарфнинг 20% ини ташкил қилади. Тезпишар мевалар 3-5 йилда, бошқалари эса 7-9 йилда ҳосилга киради. Данакли мевалар 4-5 ой ичида териб олмади. Май ойида пишадиган гилосдан тортиб октябр ойида пиш адиган кечки шафтоли бунга мисол бўла олади. Данакли меваларнинг хили ва нави тўғри танланса ишчи кучидан унумли фойдаланилади. Масалан, Фаргона вилояти Қува туманида богдорчиликда асосий ўринни ўрикзорлар эгаллайди. Данакли мева богларининг 60% ини ўрикзор, қолган 40% ини шафтоли, олхўри, олча, гилос ташкил этади. Туманда меваларнинг навлари тўғри танланганлиги ҳар йили юқори ҳосил олиш имконини беради. Кейинги йилларда Ўзбекистон селекционерлари томонидан меваларнинг янада яхшироқ сифатларга эга

булган бир канча навлари яратилди ва уларнинг кўпчилиги республиканинг туманлаштирилган навлари қаторига киритилди. Меваларга иқтисодий баҳо бериш да ҳар қайси навнинг ишлаб чиқариш харажатларини қоплаши ва ҳар бир сўм сарфга қанчадан маҳсулот олинганлиги ҳисобланиши керак. Навга иқтисодий жиҳатдан баҳо берилганда ҳар қайси нав ялпи маҳсулотининг қиммати аниқланади. Бунда меваларнинг ёшига қараб ҳар гектардан олинадиган ҳосил, навнинг тезпиш арлиги, меванинг сифати ва узок сақланиши; совуққа, касалликларга ва ҳашаротларга чидамлилиги ҳисобга олинади. Меваларнинг ҳар йили бир хил ҳосил бериши ташкилий-хўжалик томонидан катта аҳамиятга эга, чунки ҳосил мўл бўлган йили навларга ажратиш, жойлаш, жўнатиш ва сакдаш учун кўплаб ишчи кучи талаб қилинади. Ҳосил кам бўлган йилда эса ишчи кучи, транспорт воситалари тўла равишда иш билан таъминланмайди. Натижада хўжаликларнинг керакли даромади ҳар йили бир хил бўлмайди. Ҳар гектардан олинадиган ялпи маҳсулот миқдорини кўпайтиришда мева дарахтларини пакана-пайвандтагда ўстириш муҳимдир. Пакана пайвандтакка уланган олма ва нок икки-уч ёш иданок ниш она қилади, тўртинчи йили гектаридан 4 -6 тонна ҳосил олинади. Пакана дарахтли бог тез ҳосилга кириш и, мўл ва муттасил ҳосил олиниш и жиҳатидан баланд дарахтли богдан афзалликка эга. Пакана пайвандтакка уланган олма ва нок дарахтлари унчалик катга бўлиб ўсмаганидан, баланд ўсадиган пайвандтакка уланган мева дарахтига қараганда уч-тўрт марта кўп туп жойлашади. Дарахт шох-шаббасини сийраклаш, зарақунанда ва касалликларга қарши дори пуркаш каби ишларга кетадиган меҳнат сарфи оз бўлади. Бог ва токзорлар учун жой танлаш. Мева ва ток кўчатларини ўтказишда жойларни тўғри танлашга алоҳида аҳамият бериш керак. Ер, сув, трактор ва бошқа қишлоқ хўжалик маш иналаридан унумли фойдаланиш, транспорт харажатларини камайтириш, меҳнат унумдорлигини ошириш кўчат экиладиган жойларнинг тўғри белгиланиш ига боглиқ бўлади. Бог ва токзорлар бир неча йилларга мўлжаллаб барпо этилади. Ҳар қайси хўжалик кўчат экилишидан олдин жойини тўғри танлаши лозим. Бунинг учун ерларнинг пастбаландлигига қараб сугориш шаҳобчаларини қулай жойлардан ўтказиш ва насос станцияларини жойлаш тириш, мева ва токларнинг зоти ва навларини тупроқ шароитига кўра жойлаш тириш, ерларни кварталларга ажратиш, кварталлар ичида йўл қуриш, ихота дарахтлари ўтказиш, туп қалинлиги ва ишлаб чиқариш жараёнларини тўғри белгилаш керак бўлади. Терилган мева ҳамда узумларни қабул қилиб олиш, сортлаш, хиллаш ва жойлаш биноларни қуриш, маъмурий хўжалик бинолари, дала шийпонларни жойлаш тириш ўрганилиб чиқилади ва лойиҳалаш тирилади. Бог учун йўлга

ва аҳоли яш айдиган жойларга яқин бўлган 300 — 500 гектарлик ер ажратилгани мақсадга мувофиқдир. Бог ва токзорлар ҳудудини белгилашда кварталларга бўлиш катта аҳамиятга эга. Квартал деб бог ҳудуди бир қисмининг йўл ёки ҳимоя дарахтлари билан чегараланишига айтилади. Асосий ишлар — ерни ишлаш, ўғитлаш, ҳашорат ва касалликларга қарши кураш ва бош қа ишлар ҳар бир кварталнинг ўзида олиб борилади. Кварталларнинг катта — кичиклиги ва шаклини белгилашда — жойнинг рельефи, ер тузилиши, нишаблик даражаси ва ўтказиладиган дарахт навлари эътиборга олинади. Майдони 200 — 300 гектар ва ундан ортиқ бўлган катта богларда, агар ер рельефи тўғри бўлса, кварталлар 10 — 18 гектарни эгаллаб, уларнинг узунлиги 400 — 600 метр, эни 200 - 300 метрни ташкил этади. Майдони 50 — 100 гектар келадиган богларда кварталлар 7-12 гектарни эгаллаб, уларнинг узунлиги 350 — 500 метр ва эни 200 — 250 метр бўлади. Кучли шамол эсиб турадиган туманларда кварталлар 3 — 5 гектардан иборат бўлиб, уларнинг узунлиги 200 — 300 метр, эни 150 — 200 метр бўлади. Резавор мевалар кварталлари 4—5 гектар бўлгани маъ- кул. Токзор кварталлари 10 — 25 гектарни ташкил этиб, уларни узунлиги 600 - 800 метр ва эни 250 — 300 метр бўлиши керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Атабаева Ҳ., Қодирхўжаев О. Ўсимликшунослик. — Тошкент, Янги валов асри, 2006.
2. Атабаева Ҳ., Умаров.З. Ўсимликшунослик. — Тошкент, 2004.
3. Бўриев Х., Абдурахмонов Л.А., Т.Жонибекова А. Гулчилик. - Тошкент, Меҳнат, 1999.
4. Бўриев Х., Зуев В. Сабзовот екинлари селекцияси, уруғчилиги ва уруғшунослигидан амалий машгулот (қўлланма). — Тошкент, Меҳнат, 1997.
5. Бўриев Х., Бойметов К. Мева екинлари селекцияси ва навшунослиги (дарслик). — Тошкент, 2001.
6. Ёрматова Д. Ўсимликшуносликдан амалий машгулотлар. — Тошкент, Илм Зиё, 2004.
7. Зуев В., Абдуллаев А. Сабзовот екинлари ва уларни етиштириш технологияси (дарслик). - Тошкент, Ўзбекистон, 1997.
8. Зокиров Т.С. Пахта даласи экологияси. — Тошкент, Меҳнат, 1991.
9. Муталов К.А. Мевачиликдан маъруза матнлари. — Тошкент, 2001.
10. Муталов К.А. Токчиликдан маъруза матнлари. — Тошкент, 2001.